

A *beléndek* (*Hyoscyamus niger*) elnevezései a magyar nyelvben

1. A *beléndek* (*Hyoscyamus niger*) a burgonyafélék (*Solanaceae*) családjába tartozó, minden részében erősen mérgező, ragadós mirigyszőrökkel borított kellemetlen szagú, szürkészöld színű növény (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, Gyógyító növények. Bp., 1983. 86). Az Orvosi fűvész könyv (1813) ezt írja: a *beléndek* „melj útonn útféleenn terem... mérges, bódító, kábító... nehéz és főszedítő szagával hírt ad, és az embert magától elűzi. A' hasogató tüzes daganatokat fonnyasztott levelével borogatni szokták; magvaival pedig a fájós fogat füstöltni” (Magy. Fűvészk. 2: 169). Nedeliczi Váli Mihály Házi orvosi szótárotskája szerint a *beléndek* „magvát... ha ember meg-töri, és fájó fejére köti, fájását megállítja” (Györött, 1792. 45). Levele és magva kisebb mértékben görcs- és fájdalomcsillapító szer, a friss levelek kivonata pedig görcsös fájdalmak, számarhurut és idegláz ellen használatos (PallasLex. III, 27). A középkorban boszorkánykenőcsöt és bájjalt készítettek *beléndek*-ből (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 86).

2. A növény legkorábbi elnevezése a *belénd* a XIV. század legvégén, a Besztercei Szójegyzékben tűnt fel a magyar nyelvben: 1395 k.: *Iuscianum: belend* (RMGl. 108), 1525 k.: *Jusquiamus: Belendh* (Ortus Sanitatis: RMGl. 108), 1578: *Beléndnec* gr., *Belénd* (Mélius Juhász Péter, Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. 64), 1583–4: *belénd* (MNy. 39: 332: TESz.), 1595: *Belendnek* gr. (Beythe András, Fiveskönyv. Németújvár. 108), XVI. sz. vége: *Hyoscyamus: Beleynd* (De Herbis: RMGl. 108), 1694: *bilindnek* gr. (Felv: SchSal. 34: NySz. 1: 1018: TESz.), 1791: *belende* (Benkő S.: Mértéklet 454: NSz.: TESz.), 1792: *belindnek* gr. (Nedeliczi Váli Mihály, i. m. 45), 1793: *Belénd* (Földi János, Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról. Bétsben. 13), 1835: *Belind* (Kováts Mihály, Magyar patika azaz Magyar- és Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. Pesten. 26), 1845: *Belind* (Kováts Mihály, Háromnyelvű fejtő természetthon titoktan orvostudomány műszótára, az az onomatologia physiographica chemica jatrix triglotta philologica. II. rész: Növénybölcsesség a'vagy, háromnyelvű fejtő növénynév műszótár. Budán. 138), 1858: *Belénd* (Magyar Növénytani Lapok. Szerkeszti és kiadja Kanitz Ágost.

XIII. kötet (évfolyam), Kolozsvárt. 1890. Melléklet xxviii.), 1862: *Belénd* (CzF. I: 545).

A nyelvjárási adatok közül a következő alakváltozatokat említhetjük: *Böling* (Tsz.), *bélénd*, *belim*, *böling* (CzF.), *bellény*, *belind*, *bilind* (MTsz.), *bilin* (Nyr. 24: 480: TESz.), *belénd* (Alfalu) (Szabó Attila–Péntek János, Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bukarest. 88–9), *Belén*, *bellény*, *Belind*, *bilin*, *bilind* (Jávorka Sándor, Magyar Flóra (Flora Hungarica). Budapest. 973), *Belind*, *Bellény*, *bilind* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, Magyar gyógynövények. Bp. 259), *bilin* (Halmai János, Kossuth-csillag Vénusz sarucska. Gyógynövények, növények, drogok magyar, népies és latin nevei. Budapest. 40), *bilind* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 85).

A növény legkorábbi elnevezése a *belénd*, szláv eredetű, vö. blg. *блян* 'beléndek; ábránd', szb.-hv. N. *blen*, *blem*, *bûn* 'beléndek', szln. *blén* 'beléndek', cseh *blín*, R. *blén* 'beléndek', szlk. *blen* 'beléndek', orosz *беленá* 'beléndek' (TESz., EWUng.). A magyarba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelv R. *blěň* 'beléndek' szava került át (TESz., EWUng.).

A *belénd* *d*-je valószínűleg szorosán összefügg a *beléndfű* összetétellel, amely valamivel később jelent meg a történeti adatokban.

3. A *beléndfű* 1470 k. tűnt fel a magyar nyelvben: Iusganius grece, latine calicularis: [*belentfw*] (Casanate-glosszák: RMGl. 255), 1500 k.: Ivsqviavms: *belend fy[w]* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 255), De iusquiamo: *Belendfyw* (Strassburgi Glosszák: RMGl. 255), 1520 k.: Iusquianus: *Belend fy* (Növénynevek: RMGl. 255), 1578: *Belén fű* (Melius Juhász Péter, i. m. folio 64), 1585: *belénd fű* (Cal. 146), 1590: Hyoscyamus: *Belend fű* (Szikszai Fabricius: Nomenclatura: RMGl. 257), 1595: *Belen fivnek gr.*, *Belen fiju* (Beythe András, i. m. 108), XV. sz.: *Belend fwrél* (OrvK. 617/29), 1609 u.: *bellend fűveth gr.* (Ethn. 11: 120: TESz.), 1610 k.: Ivsqviavms: Hyoscýamus vulgaris: *Belend fyü* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 258), 1647: *bólénd fű* (EtSz.: TESz.), 17. sz.: *Belind fű* (StUnBB. 1958. 1: 166: TESz.), 1745: *Belénd-fű* (Justi Joannis Torcos, Taxa Pharmaceutica Psoniensis. Psonii. 7), 1775: *Belénd-fű* (Csapo József, Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja Természete és Ezekhez képest külömbféle Hafznai, értelmessen meg-jegyezettetek. Posonyban. 33), 1783: *Belénd-fű* (Benkő József, Nomenclatura Botanica. Fűzeres nevezetek. Linneus rendi szerént. in. Molnár János, Magyar könyv-ház. I. szakasz. Benkő József Urnak Fűzeres bővebb nevezeti. Posony. 339), 1792: *Belind fünek gr.* (Nedeliczi Váli Mihály, i. m. 45), 1793: *Belénd fű* (Földi János, i. m. 13), 1798: *Belénd-fű* (Veszelszki Antal, A' növény plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv. Pesthen. 251), 1807: *Beléndfű* (Magy. Fűvészk. 174), 1835: *Beléndfű* (Kováts Mihály, i. m. 26), 1841: *beléndfű* (Barra István, Növénytan,

melly a' magyarországi és erdélyi növény rendeknek... leírását, elterjedését... hasznának előterjesztését... foglalja magában. Pest. 335), 1845: *Beléndfü* (Kováts Mihály, i. m. 138), 1852: *Beléndfü* (Gönczi Pál, Vezérkönyv a növénytan tanítása és tanulására. Pest. 61), 1925: *beléndfü* (Jávorka Sándor, i. m. 973).

A *belénd*-re és a *beléndfü*-re vonatkozó adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a *belén* ~ *belént* ~ *belénd* alakváltozatok közül csak a *belénd* mutatható ki önállóan, a *belén* ~ *belént* csupán a *beléndfü* összetételben jelent meg, a *beléndfü* összetételben egyetlen *t*-s adatot találtunk az első előfordulásban: 1470 k.: *belentfw*. Az összetétel *d* és *t* nélkül előfordul a korai adatok között: 1578: *Belén fű*, 1595: *Belen fivnek gr.*, *Belen fju*.

A *belénd*, *belént* alakváltozatokat különböző módon próbálták magyarázni:

CZUCZOR-FOGARASI szerint a „*Belénd* ... Eredetére nézve a *bolond* szónak vékony hangú módosítása” (CzF. I, 545).

KNIEZSA ISTVÁN szerint a *belénd* változat valószínűleg a *belénfü* kapcsolatban alakult ki, bár lehetségesnek tartja, hogy a 'parázna' jelentésű *belédes* is hatással lehetett a *belénd* kialakulására (KNIEZSA: SzIJSz.).

HORGER szerint itt az előreható hasonulás szórványos esetéről van szó, és a hasonulásnak kivételesen előreható voltát annak a körülménynek tulajdonítja, hogy az *n* (hasonlóan az *r*, *m*) hangoknak nyelvünkben nincs zöngétlen párja. Így a szóvégi *n* után megjelenik a *t*, *d*: *belént*, *belénd*, egyéb példák: *rubint*, *forint*, nyj. *rozmarint*, *tulipánt*, *majoránt*, *csalánt* stb. (MNY. 22: 23).

A TESz. szerint a nagyszámú alakváltozat a legrégebbnek látszó *belén*-ből keletkezett, a *belént*, *belénd* *t*, *d*-je inetimologikus járulék, bár a *belénd*-nél esetleg a R. *belédes* 'parázna' vagy a *bolond* hatásával is számolni lehet (vö. a *beléndek* egyéb korai elnevezése: *bolondítófü*, első adat 1585-ből). A R. *belédes* 'parázna' (első adat 1380 k.) nem a *belénd* 'növénynev' származéka. A R. *belédes* 'parázna' a növénynévhez hasonlóan szláv eredetű, a magyarba szláv *blędъ* 'paráznaság' került át vallási műszóként. A szláv *blędъ* 'paráznaság'-ból egyrészt a *belédes* melléknév, másrészt a *beléndez* 'paráználkodik' ige alakult ki, maga az alapszó azonban még a XV. sz. előtt kiveszett. Ugyanebből a szócsoportból került nyelvünkbe a *bolond* is (TESz., EWUng., KNIEZSA: SzIJSz., MELICH: SzIJSz.).

1793-ban Földi János, Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról című munkája az első olyan növényteni munka, amely kb. 840 növénynevet vizsgálva a magyar növénynevek részletes kritikáját tartalmazza. Ennek alapján a *belénd* alakváltozat kialakulására a R. *belénd* 'bölény' állatnév is hatással lehetett. Földi a *belénd* növénynév helyett a *beléndfü*-vet javasolja: „A' Növényeknek Nemi Nevei az Állatoknak 's Köveknek neveikkel ne eggyezzenek, másként ezek zavarodást okoznak. Meg vagyon ez a' hiba a' Magyarokban is, mint: *Belénd*, állat is-Alces, fű is-Hyosciamus... Az ilyen Nevek a' melly Országában a' természetnek régibbek, maradjanak abban. Vagy olyankor minden-

kor utánok tétessék e' szótska: *fű*..." (13). Földi egyébként általában elveti a *fű* utótag használatát: „Hogy tehát mind a' *fű* vég kevesedjen, mind pedig azzal gyakorta hibáson ne éljünk, a' fát *fűnek*, és a' *fűvet* fának mondván; legjobb az egyébaránt zavarodást nem okozó Nemi Nevek mellől azokat elhagyni, (a' kinek tetszik, a' köznevezésben utánna ejtvén)..." (Földi János, i. m. 35).

Földi Kritikája alapján felvethetjük, hogy a *belénd* alakváltozat kialakulására a *belénd* 'szarvas, jávorszarvas, bölény' állatnév is hatással lehetett. A TESz. szerint a *bölény* állatnév ótörök eredetű, első megjelenése azonos a növénynév első megjelenésével: 1395 k.: *belyn* (BesztSzj.: TESz.), a R. *belénd* 'bölény' alakváltozat szóvégi -d-je járulékhang: 1565: *beléndnek* gr. (NySz.: TESz.), 1568–73: *belend* (Tordai-glosszák: RMGl.), 1708: *Belind* (PP: TESz.). Figyelmet érdemel, hogy a növény népnyelvi elnevezései között szerepel a *bölény*, valamint a *bölömbika* (előtagja a *bölény* alakváltozata).

A *belénd* elnevezés a XX. században már csak nyelvjárási szinten él, a köznyelvben a *beléndek*-et használják.

A *beléndfű* megkülönböztető jelzői: *bolondító*, *fekete*. A *bolondító beléndfű* nevet Cserey Adolf alkotta, a névnek nincs folytatása a magyar nyelvben: 1900: *Bolondító beléndfű* (Cserey Adolf, Növényhatározó, vagyis vezér a virágzó növények neveinek könnyű és biztos kikereséséhez. Kezdők számára. Selmezbánya. 154). Az előtag (*bolondító*) a növény mérgező hatására utal.

A *fekete beléndfű* szintén egyedi elnevezés, a névnek nincs folytatása, (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob alkotása: 1816: *Fekete beléndfű* (Enumeratio stirpium magno Transsilvaniae principatus [Erdély] praeprimis indigenarum in usum nostratum botanophilorum conscripta inque ordinem sexuali-naturalem concinnata. Vindobonae, I, 166). A *fekete* jelző feltehetőleg a latin tudományos név *Hyoscyamus niger* utótagjának fordításával jött létre.

4. A *beléndek* első megjelenése a TESz., EWUng. szerint Márton szótára (1800), azonban a név ennél már korábban megjelent: 1798: *Beléndek* (Veszelszki Antal, i. m. 251), 1800: *beléndek*, *belindek* (Márton: TESz.), 1807 előtt: *Beléndek* 'Hyoscyamus' (Jelentés in. Julow Viktor, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe in. Árkádia körül. Bp., 1975. 256), 1835: *Belendek* (Kováts Mihály, i. m. 26), 1845: *Belendek* (Kováts Mihály, i. m. 138), 1903: *belindek* (Hoffmann, Karl–Wagner János, i. m. 39), 1941: *Beléndek* (Varró Aladár Béla, Gyógynövények gyógyhatásai. Bp. 302), 1948: *Beléndek* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), 1957: *Beléndek* (Retscher Sándor–Rápoti Jenő–Polner István, A gyógynövénygyűjtés zsebkönyve. Budapest. 224), 1966: *beléndek*, *bilindek* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, i. m. 29), 1983: *Beléndek* (Rápoti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 85).

Nyelvjárási adatok: *bilindök*, *bilindek*, *böléndék* (MTsz.), *béléndék* (CzF.: TESz.), *bilindök*, *bölindök*, *böléndök* (SzegSz. I: 36), *bilin* (Nyr. 24: 480:

TESz.), *bilindek* (MTsz.: TESz.), *bölondek* (Délibáb Naptár. 128: NSz.: TESz.), *böléndek* (Szegedi Árvízkönyv 205: NSz.: TESz.), *béléndék*, *belindek*, *bilindek*, *bilindék*, *bilindék*, *bilindök*, *böléndekkel* gr., *bölondek* (ÜMTsz.).

A *beléndek* a szláv eredetű *belénd* szóból származik, KNEI ZSA a *beléndek* változat felépítését homályosnak tartja (i. m. 87), a TESz. szerint a viszonylag kései *beléndek* talán a *reték*, *lednek* növénynév mintájára kaphatta szóvégi toldalékját; a TESz. szerint az a feltevés, amely szerint az *-ek* kicsinyítő képző volna, nem meggyőző (TESz. I, 273).

A *beléndek* megkülönböztető jelzői: *bolondító*, *csalmás*.

A *bolondító beléndek* elnevezés előtagja a növény mérgező hatására utal, a név első megjelenése: 1841: *bolondító beléndek* (Barra István, i. m. 335), 1903: *Bolondító beléndek* (Hoffmann, Karl–Wagner János, i. m. 39), 1914: *bolondító beléndek* (RévaiLex. X, 437), 1925: *Bolondító beléndek* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *bolondító beléndek* (Halmai János, i. m. 40), 1966: *bolondító beléndek* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, i. m. 29), 1973: *Bolondító beléndek* (Kovácsna megye gyógynövényei. Szerk. Rác Gábor és Füzi József. Sepsiszentgyörgy. 168), 1975: *bolondító beléndek* (Jávorka Sándor–Csapody Vera, Közép-európa délkeleti részének flórája képekben. 449), 1980: *Bolondító beléndek* (Csapody István–Csapody Vera–Jávorka Sándor, Erdő-mező növényei. Bp. 166).

A *csalmás beléndek* elnevezés későn, csak a XX. században tűnt fel a magyar nyelvben, a *csalmás* előtagot a *csalma* 'turbán, süveg'-ből *-s* képzővel alkották. Az elnevezés alapja a növény korsó alakú, tölcséres pártája és fedővel nyíló toktermése lehetett (vö. *csalmatok*). A név első megjelenése: 1903: *csalmás beléndek* (Hoffmann, Karl–Wagner János, i. m. 39), 1925: *csalmás beléndek* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *csalmás beléndek* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, Magyar gyógynövények. Bp. 259), 1948: *csalmás beléndek* (Halmai János, i. m. 40).

5. A növény igen korai elnevezései között szerepel a *bolondítófü*, első megjelenése: 1585: *Bolondito fű* (Cal. 146), 1775: *Bolondító-fű* (Csapo József, i. m. 33), 1783: *Bolondító-fű* (Benkő József, i. m. 339), 1798: *Bolondító-fű* (Veszelszki Antal, i. m. 251), 1807: *bolondítófü* (Magy. Fűvészk. 174), 1816: *Bolondítófü* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. 166), 1835: *Bolondítófü* (Kováts Mihály, i. m. 26), 1845: *Bolondítófü* (Kováts Mihály, i. m. 138), 1852: *Bolondítófü* (Gönczi Pál, i. m. 61), 1858: *Bolondítófü* (Magyar Növénytan Lappok. 1890: Melléklet: xxviii), 1862: *bolondító fű* (CzF. I, 545), 1903: *bolondító-fű* (Hoffmann, Karl–Wagner János, Magyarország virágos növényei. Atheneum. Bp. 39), 1914: *bolondító fű* (RévaiLex. X, 14), 1925: *bolondítófü* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *bolondítófü* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), *bolondító fű* (Halmai János, i. m. 40), 1966:

bolondítófü (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, Magyar növénynevek szótára. Bp. 29).

A *bolondítófü* név nyilván a növény hatására utal: „emberre nézve... minden része ... halálos, mérges” (Barra István, i. m. 336), „felette mérges plánta...” (Természethistóriai Képeskönyv az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére... Készítette... Bertuch F. J. Új kiadás, deák és magyar leírással megbővítvé... I–XII. Ford. Márton József. Bétsben. Növ. LXXI, 6: 42), „mérges, bódító, kábító” (Magy. Fűvészk. 2. 169). A XVI. századi Orvosi könyv ezt írja *beléndek-ről*: „Az kj ezth megh efzj vagy magh yffza, zynthe olyanna chynalya mynemw az (OrvK. 617/32–33) *rezegh embér, Elmeyeth el vezj, es hasonlowa tezj az el ayulthoz, S eme megh veoreffedik, vyzketh az teste es rezketh* (618/1–2). A *fű* utótag magyarázó szerepű.

6. A *bolondító* elvonással keletkezett a *bolondítófü* névből. A *bolondító* elnevezés Márton Természethistóriai képeskönyvében tűnt fel: 1805–13: „A’ *bolondító* felette mérges plánta...” (Márton József, i.m. Növ. LXXI, 6: 42), nyelvjárásokból is adatolható: *bolondító* (Kibéd) (Ezerjófű 88–9).

7. A *csalmatok* nyelvújítási összetett szó a *Hyosciamus* növénynevezés megnevezésére, első előfordulásai: 1807 előtt: *Tsalmatok* (Toldalék in Julow Viktor, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe. Bp. 267), 1807: *Hyoscyamus Tsalmatok* (Magy. Fűvészk. 174), 1808: *Tsalmatok* (Magy. Fűvészk. 2. 169), 1858: *Csalmatok* (Magyar Növénytan Lapok. 1887: 129), 1863: *csalmatot* gr. (Frankenburg: Bol. M. Kal. 150: NSz.), 1914: *csalmatok* (RévaiLex. X, 14), 1925: *csalmatok* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *csalmatok* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), 1966: *csalmatok* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, i. m. 29).

A nyelvújítási *csalmatok* a *csalma* ’turbán, süveg’ és a *tok* jelzősnek értelmezhető összetétele. A név Diószegi és Fazekas alkotása, az elnevezés alapja a növény korsó alakú, tölcséres pártája és fedővel nyíló toktermése lehetett. Az 1863. évi tárgyragos *csalmatot* úgy keletkezett, hogy az elhomályosult felépítésű *csalmatok* szóvégi *-k*-ját többesjelnek fogták fel és elhagyták (TESz.).

A TESz. és az EWUng. első adata 1807-ből van, a *csalmatok* név azonban már egnél valamivel korábban megjelent a Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály által készített Toldalékban, amely a Fűvészkönyv előkészítő munkálataihoz tartozott.

Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály Magyar fűvész könyve (Debrecen, 1807) az első magyar nyelvű növényhatározó, amely a tudományos rendszerezés igényével készült, azonban az első magyar botanikai mű keletkezéséről, létrejöttének körülményeiről, a szerzők munkamódszeréről néhány anekdotaszerű feljegyzésen, hagyományon kívül igen keveset tudunk. 1965-ben Julow Viktor felfedezése nyomán vált ismertté az a két rövid terjedelmű előmunkálat (Jelentés

és Toldalék), melyet Diószegi és Fazekas nevük említése nélkül botanikai névalkotó munkájuk befejezése előtt nyomtattak ki és küldtek szét véleményezés végett az országban. Julow Viktor a dokumentumok szövegét teljes egészében közölte. A nyomda, a kiadó, a kiadási hely és év a nyomtatványokon nincs feltüntetve (Julow Viktor, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe. Bp. 1975). A dokumentumok némi bepillantást engednek abba a munkába, amely a Fűvészkönyv műhelyében folyt.

A Fűvészkönyv előbeszéde szerint valóban számos hozzászólás és javaslat érkezett a szerzőkhöz, és ők ezeket, mint írják, hasznosították is (Julow Viktor, i. m. 268). Az előkészítő jegyzékbe (Jelentés, Toldalék) felvett magyar nevek helyett még jobbakat keresve leginkább arra törekedtek, hogy „a” nemnek természeti tzímeréből formálódjon a’ Nemi név (Előljáró beszéd XXX. 1). Néhány eredetileg felvett hagyományos és népi nevet ily módon új, általuk alkotott névvel szorítottak ki: például *iszalag* helyett *tsútsor*, *tarack* helyett *magár* és *beléndek* helyett *tsalmatok* (Julow Viktor, i. m. 274).

Figyelmet érdemel, hogy a Jelentésben a *Beléndek* (Jelentés in. Julow Viktor, i. m. 267) szerepel, amelyet a Toldalékban már *Tsalmatok*-ra (Toldalék in. Julow Viktor, i. m. 267) változtattak a szerzők. A névváltoztatás egyértelműen igazolja, hogy az utóbbi név Diószegi–Fazekas névalkotó munkáját dicséri. Diószegi–Fazekas valószínűleg olyannyira nem tartotta jónak a *beléndek* nevet, hogy az Orvosi könyv „Igazító Laistrom”-ában már nem is említik. A „Régi Nevek” között szerepel a *disznó BaB* (Magy. Fűvészk. 2. 364), a *Bolondítófü* (365) és a *Beléndfü* (365), a Megállított Nevek között pedig csupán a szerzők által alkotott *Bolondító Tsalmatok* (Magy. Fűvészk. 2. 364) szerepel.

A *csalmatok* megkülönböztető jelzője: *bolondító*. A *bolondító csalmatok* jelzős szerkezet Diószegi–Fazekas alkotása, a név 1807-ben tűnt fel: *bolondító Tsalmatok* (Magy. Fűvészk. 174), 1808: *Bolondító Tsalmatok* (Magy. Fűvészk. 2. 169), 1805–13: *bolondító Tsalmatok* (Természethistóriai Képeskönyv az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére... Készítette... Bertuch F. J. Új kiadás, deák és magyar leírással meg bővítve... I–XII. Ford. Márton József. Bétsben. Növ. LXXI, 6: 42), 1841: *bolondító csalmatok* (Barra István, i. m. 335), 1852: *Bolondító Csalmatok* (Gönczi Pál, i. m. 60), 1864: *Bolondító Csalmatok* (Hazslinszky Frigyes, Éjszaki Magyarhon viránya. Fűvészeti kézikönyv. Kassa. 183), 1872: *Bolondító Csalmatok* (Hazslinszky Frigyes, Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve. Pest, 222), 1903: *Bolondító csalmatok* (Hoffmann, Karl–Wagner János, i. m. 39), 1948: *bolondító csalmatok* (Halmai János, i. m. 40), 1983: *bolondító csalmatok* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 85).

A *bolondító* jelző (akárcsak a növény korábbi hasonló elnevezéseiben: *bolondító*, *bolondítófü*, *bolondító beléndek*) a növény mérges voltára utal, az utótag Diószegi–Fazekas alkotása.

8. A *disznóbab* a növény régi elnevezése, a XVI. század végén keletkezett: 1578: *Difzno bab* (Melius Juhász Péter, i. m. folio 64), 1775: *Difznó-bab* (Csapo József, i. m. 33), 1783: *Difznó-bab* (Benkő József, i. m. 339), 1798: *Difznó-bab* (Veszelszki Antal, i. m. 251), 1807: *disznó Bab* (Magy. Fűvészk. 174), 1816: *Disznóbab* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. 166), 1835: *Disznóbab* (Kováts Mihály, i. m. 26), 1841: *disznóbab* (Barra István, i. m. 335), 1845: *Disznóbab* (Kováts Mihály, i. m. 138), 1862: *disznóbab* (CzF. I, 545), 1903: *disznóbab* (Hoffmann, Karl–Wagner János, i. m. 39), 1925: *disznóbab* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *disznóbab* (Halmai János, i. m. 40), *disznó-bab* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), 1983: *disznóbab* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 85).

A *disznóbab* valószínűleg Melius Juhász Péter alkotása a latin *Hyoscyamus* tükörfordításával keletkezett: a növény „nevét a görög *hys* = disznó és *kyamos* = bab szótól nyerte. A *Hyoscyamus* tehát olyan babot jelent, amely még a disznónak is mérges” (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 17). Kováts Mihály Növénybölcseesség a’vagy, háromnyelvű fejtő növény-név műszótárában így magyarázza a *disznóbab* elnevezést: „Mert e’nek a’ gyümölcse bab képű; mivel, mikor a’ csürhék e’nek a’ a’ babját megeszik, a’tól mindjárt rángatodást kapnak” (138).

9. A *disznóláb* egyedi adat, a névnek nincs folytatása a magyarban, valószínűleg Gönczi Pál alkotása: 1852: *Disznóláb* (i. m. 61). A név talán a *disznóbab* elnevezés nyomán keletkezett.

10. Az *álomfű*, *ördögfű* és *ördög szem* elnevezések Barra István alkotásai 1841-ben: *álomfű* (i. m. 335), *ördögfű* (i. m. 335) egyedi adatok, folytatásuk nincs a magyar nyelvben. Az *ördög szem* ugyancsak Barra alkotása, de a név a népnyelvben tovább él: 1841: *ördög szem* (i. m. 335), bár 1925: *ördög szem* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *ördög szem* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), 1966: *ördög szem* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, Magyar növénynevek szótára. Bp., 1966. 29).

A névadás alapja az *álomfű*, *ördögfű* és *ördög szem* esetében a növény bódító, mérges hatása.

11. A *beléndek* régi elnevezése a *csábítófű*, 1706-ban tűnt fel: *Csábító fű*: *Hyosciamus* (Nomenclatura Herbarum, Pápai P. F.: Nyr. 29: 364), 1903: *csábítófű* (Hoffmann, Karl–Wagner János 39), 1925: *csábítófű* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *csábító fű* (Halmai János, i. m. 40), 1948: *csábítófű* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), 1966: *csábítófű* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, i. m. 29), 1983: *csábítófű* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 85).

12. A *boszorkányfű*, *bölömbika*, *csodabab*, *csodamag*, *fogbilinty* és a *veres hólyag* a növény népnyelvi elnevezései:

A *boszorkányfű* nevet Jávorka Sándor említi népnyelvi adatként, de pontos előfordulási helyét nem adja meg: 1925: *boszorkányfű* (i. m. 973), 1948: *boszorkányfű* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259). A név a növény gyógyhatására utal, a növényből boszorkánykenőcsöt is készítettek (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 86).

A *bölömbika*, a *csodamag* és a *veres hólyag* ugyancsak népnyelvi elnevezések, Jávorka növényhatározójában tűntek fel elsőként: 1925: *bölömbika* (i. m. 973), 1948: *bölömbika* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259); 1925: *csodamag* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *csodamag* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259); 1925: *veres hólyag* (Jávorka Sándor, i. m. 973), 1948: *veres hólyag* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259). A *bölömbika* népetimológias elnevezés, kialakulására hatással lehetett a növény népnyelvi *bölény* elnevezése (vö. TESz.: *bölömbika* összetett szó, előtagja a *bölény* alakváltozata). A *csodamag* és a *veres hólyag* a termésre utaló elnevezések.

A *csodabab*-ot Csapody Vera–Priszter Szaniszló szótára említi: 1966: *csodabab* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, i. m. 29), a név a növény termésének hatására utal.

A népnyelvi *fogbilinty* (Vajdakamarás) (Szabó Attila–Péntek János, i. m. 88–9), nyilván a növény fogfájást csillapító hatására utal: „*A kinek a foga fáj, füstölje meg bilinmaggal*” (ÚMTsz.)

13. A *bölény*, *bölényfű*, *bölénlapi*, *bölénymag*, *bölényvirág* népetimológias növénynevek, a *belén* ~ *belénd* értelmesítésével keletkeztek.

A *bölény* alakváltozatai: *bölénd*, *böllény* (MTsz.), *bölén*, *bölény* (ÚMTsz.: TESz.), *bölin* (MNy. 4: 43: TESz.), *böln* (NyF. 34. sz. 72: TESz.), *bölöny* (Hoffmann, Karl–Wagner János, i. m. 39), *bölöny* (Halmai János, i. m. 40); a *bölényfű* alakváltozatai: *bölényfű* (Csíkszentimre) (Szabó Attila–Péntek János, i. m. 88–9); a *bölénylapi* alakváltozatai: *bölénlapi* (Csíkszentimre) (Szabó Attila–Péntek János, i. m. 88–9), *bölénlapi* (Csíkszentimre); a *bölénymag* alakváltozatai: *bölénmag* (Jávorka Sándor, i. m. 973), *bölénmag* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 259), *bölénmag* (székely és csángó) (MNy. 4: 31), *bölénymag* (Csapody Vera–Priszter Szaniszló, i. m. 29), *bilinmaggal* gr., *bölémmagot* gr., *bölénmaggal* gr., *bölémmag*, *bölénmag*, *bölénymag* (ÚMTsz.), a *bölényvirág* alakváltozatai: *bölényvirág* (Gyegyószárhegy) (Szabó Attila–Péntek János, i. m. 169).

14. A *Hyoscyamus niger*re vonatkozó adatok alapján összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a növény legkorábbi elnevezése 1395 k. bukkant fel nyelvünkben: *belend*. A *belén* szláv eredetű, valamelyik szláv nyelv R. *blěň* 'beléndek'

szava került át a magyarba, bár a *-d-s* változatra (*belénd*) a 'parázna' jelentésű *belédes* és a *bolond* is hatással lehetett, sőt Földi János, Róvid kritika és rajzolat a 'magyar fűvésztudományról' című munkája (1793) alapján a *belénd* növénynev kialakulására a *belénd* 'szarvas, jávorszarvas, bölény' állatnév is hathatott, a növény népnyelvi elnevezései között is szerepel a *bölény*, valamint a *bölömbika* (előtagja a *bölény* alakváltozata).

A *belénd* ~ *belént* ~ *belén* alakváltozatok közül önállóan csupán a *belénd* tűnt fel, a *belén* ~ *belént* csak a *belénfű* ~ *beléntfű* összetételben adatható.

A növény igen korai elnevezései között szerepel a *bolondítófű* (első megjelenése: 1585), ebből elvonással alkotta Márton József a *bolondító* nevet.

A *bolondító beléndfű* név Cserey Adolf alkotása, a *fekete beléndfű* szintén egyedi elnevezés, Baumgarten Johannes Christianus Gottlob alkotása.

A *beléndek* első megjelenése a XVIII. századi orvosbotanikus Veszelszki Antal munkája (1798). A *beléndek* a szláv eredetű *belénd*-ből származik, a TESz. szerint talán a *reték*, *lednek* növénynev mintájára kaphatta szóvégi toldalékját. A *beléndek* megkülönböztető jelzői a *bolondító* és a *csalmás*.

A *csalmatok* nyelvújítási összetett szó (Diószegi és Fazekas alkotása) a *Hyoscyamus* növénynevezésére, első előfordulása: 1807 előtt: *Tsalmatok*. A *bolondító csalmatok* jelzős szerkezetet ugyancsak Diószegi-Fazekas alkotta.

A *disznóláb* (1852) Gönczi Pál alkotása, az *álomfű*, *ördögfű* és *ördög szem* nevek Barra István elnevezései (1841).

A *beléndek* régi nevei a *csábitófű* (első adat: 1706) és a *disznóbab*, amely a latin *Hyoscyamus* tükörfordításával keletkezett.

A növény számtalan népies elnevezése közül említhetjük: a *boszorkányfű*, *bölömbika*, *csodabab*, *csodamag*, *fogbilinty*, *veres hólyag* neveket, valamint a *bölény*, *bölényfű*, *bölénlapi*, *bölénymag*, *bölényvirág* népetimológias növényneveket, amelyek a *belén* ~ *belénd* értelmesítésével keletkeztek.

VÖRÖS ÉVA